

KİTÂBELER NASIL KAYIT ALTINA ALINMALIDIR?*

Halil Edhem

Eski eserler biliminin ağaç, tunç, taş, maden, tuğla veya başka bir madde üzerine işlenmiş yazıların inceleme ve değerlendirilmesiyle ilgilenen dalına her dilde ‘*Epigrafiya*’ adı verilir. Dilimizde bunun yerine ‘*İlm-i mahkûkât*’ veya ‘*İlm-i kitâbât*’¹ diyebiliyoruz. Ancak coğrafya ve topografya kelimelerini kullandığımız gibi ‘*Epigrafiya*’ kelimesini de aynen kullanmakta bir sakınca görülemez. Kazınmış yazılar için dilimizde kullanılan ‘*kitâbe*’ kelimesi oldukça yaygın bir terimdir². *Epigrafiya*, eski eserler biliminin dallarından birisi olmakla birlikte tarih, filoloji, coğrafya ve edebiyat disiplinleri için de çok önemli kaynakları içermektedir. Özellikle kaybolmuş çeşitli kavimlerin tarih ve özel âdetlerini öğrenmek için onların bıraktıkları yazılı eserler elimizdeki yegâne inceleme aracıdır. Zira eski kavimler kanun ve antlaşmalarını, hükümdarlarının, kurucularının, mimarlarının isimlerini, önemli olaylarıyla mabet ve diğer büyük yapılarının yapım tarihlerini saklamak için kayalara, duvarlara, kapılara, mezarlara, taş ve tuğla parçalarına yazılar kazımışlardır. Günümüzde de uygar ülkelerin çoğunda kitâbe yazılması yaygındır.

* Halil Edhem’in “Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır” başlığıyla *TOEM (Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası)*, C. II, S. 10, 1 Teşrin-i Evvel 1327 (14.X.1911), s. 626-639’de yayınlanan yazısı günümüzde sayısı hızla artan kitâbe çalışmalarına katkıda bulunması amacıyla Doç. Dr. Vehbi Günay tarafından günümüz harfleri ve Türkçesine aktarılmıştır.

¹ Beyrut’ta Katolik Yayınevi’nde basılan Belo’nun Fransızca-Arapça Lügati’nde ‘İlm ü’l-Kitâbât’ denilmiştir.

² *Epigraphie* kelimesi Yunancadan çıkmış olup bir şeyin üzerine yazmak anlamını ifade eder. Böyle yazılı eserlere bazen ‘*Epigraf*’ da derler. Fransızlar Latince’den alarak ‘*kaydetmek*’ anlamına gelen ‘*İnskripsiyon*’ (*Inscription*) terimini kullanırlar. Şemseddin Sâmî Bey Kâmus-ı Fransevî’de *epigrafiya* kelimesinin karşısına ‘*eski levha ve yazıların çözüm ve okuma bilimi*’ demiştir. Emrullah Efendi’nin ilk yayınladığı ‘*Muhitü’l-Maarif*’in I. cildinde ve ‘*âsâr-ı âtika*’ kelimesinde ‘*epigrafi*’ ve ‘*kazınmış metin ve anıtlar*’ sözcüklerine rastlanır.

Yazıları kazınmış eserleri toplamak âdeti oldukça eski ise de onların bilimsel ve kabul edilmiş kurallara uygun biçimde toplaması, çözümlenmesi ve okunması ancak geçen yüzyılım biliminin ulaştığı noktadır. Bu şekilde elde edilen kitâbelerin sayısı binlere ulaştığından bunları bir takım dergilerde toplamak ve kayıt altına almak gereği hissedildiğinden 'korpus'¹ adıyla koca koca ciltler meydana getirilmiştir. İşte Yunanca ve Latince kitâbelerle Yemen'in Himyeri kitâbeleri de dâhil olmak üzere Sâmi dillerine özgü korpuslar bugün bitmez tükenmez bir kaynak oluşturup uzmanlarının elinde gerçek birer rehber kimliği kazanmıştır.

İslâm dünyasının kıymetli yadigârları olan bunca kitâbeye bundan 20-25 yıl öncesine kadar kimse bakmamıştır. Bakmış olsa bile çoğunlukla yazıların güzelliğine, şiirlerinin kâfiye ve tarih satırlarıyla sınırlı kalmıştır. Her ne kadar bazı tarihçi ve yazarlarımız veya eskiden doğuya gelen birkaç Avrupalı gezgin kitaplarına bazı binaların kitâbelerini koymuşlarsa da bunlar azınlıkta kaldığı gibi çoğunlukla eksik ve yanlış olduğundan mutlaka asıllarıyla birlikte yeniden değerlendirilmelidir. Son zamanlarda Avrupalılar, Uzakdoğu'da Çin'den ta Afrika'nın batı ucuna kadar mevcut sayısız Arapça, Farsça ve Türkçe kitâbeleri kısım kısım toplayıp gerek süreli yayınlarda gerekse ayrıca kitap şeklinde yayınlamaya başlamışlardır. Çin'de misyonerler bu konuda oldukça büyük hizmet ettikleri gibi Ortaasya'da Rus bilim adamları, Hindistan'da İngilizler, Cezayir², Tunus ve Fas'ta Fransızlar ve Osmanlı ülkesinde de çeşitli milletlerden birçok bilginler³ gereği gibi çalışmaktadır. Ancak yayınları oldukça dağınık olduğundan bunları toplayarak *korpus* haline getirmek gerekirdi. İşte bu önemli görevi üstlenip bu yolda ilk adımı atan dergimizde ismini birkaç kere andığımız İsviçreli oryantalist Max van Berchem uzun yıllar fedakârca bir gayretle çalıştıktan sonra gerek kendisi gerekse yazar arkadaşları aracılığıyla düzenli bir şekilde Arapça kitâbelere mahsus bir korpus çıkarmaya başlamıştır⁴. Bu korpusta kitâbelerin aynı ile yazıların çözüm, okunuş ve metinlerine ilişkin

¹ *Corpus*

² Collin et Mercier, *Corpus des Inscriptions Arabes et Turques de l'Algerie*, Vol. 2, Paris 1901-2.

³ Çokluğundan dolayı yayınlanmış eserleri burada saymak mümkün değildir. En yenilerinden yalnız şunları belirtelim: C. Huart, *Epigraphie Arabe d'Asie-Mineure*, Paris 1895; Sarre, *Reisen in Kleinasien*, Berlin 1896; Loeytved, *Konia*, Berlin 1896.

⁴ Max van Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*. Birinci kısım Mısır ülkesi kitâbelerini içerecektir. Kahire'nin kitâbelerini içeren 908 sayfadan oluşan cilt yayınlanmıştır. İkinci kısım Suriye'ye aittir. Hâlen Trablus-Şam ile diğer bir-iki kasabanın kitâbelerinin bulunduğu cilt yayımlandı. Üçüncü kısım tamamen Anadolu'ya ayrılmıştır. Bu kısımdan Sivas ve Divriği kitâbelerini içeren cilt yayımlandı. Bunlardan başka van Berchem tarafından ayrı ayrı Diyarbakır'ın kitâbeleri (dergimizin 6. sayısındaki bibliyografyaya bakınız) ve Suriye ile el-Cezire'nin Arapça kitâbelerine ilişkin önemli eserler yayımlanmıştır.

açıklamalar olduğu gibi üzerinde bulunduğu binanın, herhangi bir anıtın veya eşyanın genel tanıtımının yanı sıra ayrıntılı plan ve resimleri de yer almaktadır.

Görülüyor ki bütün milletler birbirleriyle yarış edercesine İslâm memleketlerinin ve özellikle Osmanlı ülkesinin her çeşit İslâmî anıtlarını incelemeye koşuyorlar. Özel heyetler durmaksızın sıkıntı ve büyük masraflarla uzak diyarlara gönderiliyor veya yolculuk nedeniyle memleketimizden geçen bilim adamlarının geçtikleri yerlerde rastlayacakları İslâmî eserlerin (bir duvar parçası veya yıkık bir köprü ayağı olsa bile) bir planı, bir fotoğrafı veya kitâbelerin kopyaları sipariş ediliyor. Dönüşte bunlar uzmanlar tarafından incelenip sınıflandırılarak yine büyük harcamalarla basılıp yayınlanıyor. Hâlen bu gibi eserlerin yayınlanmakta olduğunu görüyoruz ve (doğrusunu söylemeli ya) memleketimize ilişkin bilmediğimiz birçok şeyi böylelikle öğreniyoruz. Bu kadar çalışma ve külfetin nedeni, öncelikle bilinmeyen bir takım tarihî gerçeklerin kitâbeler aracılığıyla öğrenilmeye çalışılması olmakla birlikte İslâmî eserlerin hayret çekici mimarî üslup ve sanatlarını bütün ayrıntısıyla anlamak, ikinci olarak İslâmî eski eserlerin (üzülerek belirtelim ki) ülkemizde bir taraftan kadirbilmezlik ve eğitimsizlik¹ diğer yandan uygarlığın sonuçlarından olarak yolların açılması, demiryolları yapımı veya kasabaların genişlemesi dolayısıyla korunmasına özen gösterilmeyerek telafi edilemez tahribata uğraması dolayısıyla bu eserlerin mimarî görünümüyle üzerlerinde bulunan yazıları gelecek kuşaklara hiç olmazsa kağıt üzerinde saklamak düşüncesi ve gayretidir. İslâmî eserler ve bilimler öğrenimi bugün o derece ileri götürülmüştür ki yer yer İslâmî sanatlar sergileri düzenlenerek açılmaktadır.

Hal böyleyken bizlerin bu yolda hiçbir girişimde bulunmayarak ilgisiz kalışımız özellikle millî eserlerimizin gündün güne yıkımı ve kayboluşuna seyirci kalmamız üzüntü vericidir. Bizden önceki kuşakların bıraktığı bunca yapının korunmasının büyük miktarda para gerektirdiği, birçoğunun vakıflarının yeterli gelmediği, bir kısmının ise hiç evkâfi olmadığından zorunlu olarak terk edildiği ileri sürülüyorsa da aslında durum böyle değildir. Bunların korunması kısmen çok az bir harcamayla sağlanır. Büyük çoğunluğu için de hiçbir harcama yapılması gerekmiyep daha yüzyıllarca olduğu gibi kalabilir. Yeter ki eski binaları kimse yıkmasın hatta bir taşına bile dokunmasın, müteahhitler kendi kendilerine en seçkin yapılarımızın taşlarını çıkararak yaptıkları yollarda

¹ “Âsâr-ı Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?” başlığıyla *Şehbal* dergisinin 26. sayısında yayımladığım makale ile *Sabah* gazetesinin 22 Mayıs 1327 (04.VI.1911) tarihli nüshasındaki Ahmet Rasim’in “Âsâr-ı İslâmiye Meselesi” başlıklı başyazıya ve *Tarih Encümeni Mecmuası*’nın 6. sayısında “Bibliyografya” başlığıyla yayımladığım makalenin sonuna (s. 376) başvurunuz. Yapılan tahribatın ve bu yolda kaybettiğimiz millî eserlerimizin defteri yapılması gerekse büyük bir cilt olur.

kullanmasınlar ve her ne şekilde olursa olsun zarar verenler yürürlükteki kanunlar gereğince cezalandırılınsınlar. İşte böylelikle tarihî, dinî ve sanat eserlerimiz kolayca korunmuş olur ki bu iş için ne para ne de pula ihtiyaç vardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Arabistan, el-Cezire ve Anadolu bölgelerinde hayat sürmüş çeşitli kavimlerin, özellikle Emevî ve Abbasî halifeleri, Selçuklular ve bunların neslinden gelen bey ve emirlere bağlı kavimlerin ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da yine bütün bu memleketlerle Rumeli'de Osmanlıların inşa ve imar etmiş oldukları ulu binaların, küçük-büyük hayır eserlerinin sayısı belli değildir. İslâmî mimarî tarzında levha ve kitâbeler çoğunlukla yapının süsleme unsuru olarak görüldüğünden hayır eseri olarak yapılan bir binanın içi, dışı ve bu yapıya konulan (hatta evlerde kullanılan) çeşitli eşyaya dahi yeri ve zamanına göre şiir veya düzyazı şeklinde ifadeler ve özellikle tarihî metinlerin işlenmesi veya yazılmasına gayret edilmiş olmasından dolayı inşa, İslâmî sanatlar ve kitâbeler birbirinin ayrılmaz parçası olarak kabul edilebilir. Bütün kitâbeler ya taşınmaz yada taşınabilir eserler üzerindedir. Birinci kısımdakiler mermer, âdi taş ve nadiren tunç üzerine olarak câmi, medrese, türbe, çeşme, sebil, han, köprü, kale, sur kapısı veya duvarları, minberler, kabir taşları, sandukalar, nişan, sınır ve mil taşlarıyla diğer anıtlarda yer alırlar. Bu eserlerdeki kitâbeler kare, dikdörtgen veya yuvarlak levha şeklinde yada şerit gibi uzun (bunlara '*tırâz*' denir) olur.

Kitâbesi bulunan taşınabilir eserlerse çok çeşitlidir. Bu kapsamda bakırdan câmi şamdanları, fenerler, kandiller, ağaç ve tunçtan kapı ve pencere kanatları, rahleler, çeşitli bakır taslar, usturlaplar, silâhlar, çekmeceler, toprak ve cam kandil ile diğer kaplar çoğu kere bir kitâbeyle süslenmiştir.

İslâmî devire âit kitâbelerin büyük çoğunluğu kabartma veya nâdiren çukur olarak işlenmiştir. Cam kaplar ve diğer bazı eşya üzerinde mine işli kitâbelere rastlandığı gibi silâhlar ve bazen bakır kapların üzerinde de altın ve gümüş kakma yazılar görülür.

Tarihî kitâbelerin dili çoğunlukla Arapçadır hatta Osmanlılar da başlangıçta Arapça yazmış sonraları Türkçeyi kullanmışlardır. Farsça kitâbelere çok az rastlanır.

Kitâbelerin yazısı *kûfî*, *nesih* ve nâdiren *ta'lik* olarak işlenmiştir. En eski İslâmî yazıtlar kûfidir. Kûfî yazının en eski çeşidi gayet sade ve her türlü işlemeden soyutlanmış olan *Eski Kûfî*'dir (Şekil 1). Sonraları bu yazının harfleri tamamıyla köşeli bir şekil alıp bazen eliflerle dişlerin uçları çiçek gibi nakışlarla süslenmiş ve *Çiçekli Kûfî* (Şekil 2) adını almıştır. Bazen de kûfî

yazı yapının mimarî süslemesiyle karıştığından çeşit çeşit geometrik şekiller ve süslü işlemler oluşturmuştur (*Süslü Kûfî*).

Tarihî kitâbelerde kûfî yazı stiline kullanımını memleketimizde ancak XII. yüzyılın sonlarına kadar yayılmış bundan sonra ise genellikle nesih yazı kullanılmıştır. Nevar ki kûfî yazı âyetlerde ve tarihî olmayan kitâbelerde yakın tarihlere kadar kullanılmagelmiştir.

Nesih yazının şekli coğrafyaya ve devire göre de az-çok değişir. Fakat bu değişimi ayırt etmek çoğunlukla oldukça zor olduğundan¹ günümüzde yalnız kitâbelere mahsus olmak üzere Eyyûbiler ve Mısır Memlûkleri zamanından kalıp Mısır, Suriye ve Anadolu coğrafyasına kadar yoğun olarak görülen şekillerine göre *Eyyûbî Nesihî* (Şekil 3), *Memlûklu Nesihî* (Şekil 4), Anadolu'da Rum Selçukluları zamanında almış olduğu biçime göre *Selçuklu Nesihî* (Şekil 5) ve son olarak bütün Osmanlı ülkesinde çokça görülen *Osmanlı Nesihî* terimleriyle ayrılır ve tanınır. Bu yazıların tümü de gâh düz ve sâde gâh girift ve süslü olarak kullanılmıştır.

KÛFÎ YAZI ÇEŞİTLERİ

Kitâbelerde *Ta'lik* ve *rik'a* yazı stili pek nâdir olarak ve yalnız sonraki zamanlarda görülmektedir.

Epigrafide kitâbe yazılarının kayıt altına alınmasında olabildiğince harflerin uzunluğunun gösterilmesi âdet olmuştur. Gerçi bizde nesih yazı kalınlaştıkça *sülûs* ve *celî* adını verdiğimiz çeşitleri ortaya çıkarsa da bu konuda kesin bir ölçü yoktur. Yani örneğin sülûs yazı harflerinin kaç santimetre yükseklik ve genişliğe sahip olduğunda celî olacağına ilişkin bir kural saptanamamıştır. Bununla birlikte genellikle Arapça harfler için eliflerle beraber uzunlukları gösterecek bir ölçü belirlemek gereklidir. Van Berchem yayınlamakta olduğu korpusta² uzunlukları 1-10 cm. olan yazılara *küçük*, 10-20 cm. olanlara *orta*, 20 cm.den yukarı olanlara ise *büyük* harfler terimlerini kullanmıştır³.

¹ Bilindiği üzere İslâmî yazıların çeşidi oldukça çoktur. Bunlar yazı bilimine ilişkin kitaplarda ayrıntısıyla açıklanır. Ancak sözü edilen çeşitler yazıt biliminde söz konusu olamaz.

² Max van Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*. Birinci kısım, *Mısırü'l-Kahire*, s. 8.

³ Yazı bilimine ilişkin kitapların hiçbirinde nesih, sülûs, celî arasındaki fark belirli bir ölçüyle gösterilmemiştir. *İkdam*'ın 1322-1323 (1906-7) yıllarında İslâmî yazılarla ilgilenenlerden *İsmail Hakkı* ve *Mehmed Tâhir* imzalarıyla hat ve hattatlara dair yayınlanan yararlı makalelerde de bu konuda bir şey görülemedi. Ancak yine *İkdam*'ın 19 Teşrin-i evvel 1322 (01.XI.1906)

Kitâbeler, *kopyalamak, estampaj almak veya fotoğrafı çekilmek* suretiyle üç biçimde kayıt altına alınırlar. Herhalde öncelikle bir kitâbeyi kopyalamak, bu sırada mutlaka satırı satırına yazmak ve her satırın başına rakam ile sırasını göstermek, mümkün olduğunca kitâbenin uzunluk ve genişliğini santimetre ile ölçmek gerekir. Nevar ki kitâbeler çoğu kez girift yazıyla yazılmış veya silik ve bozuk olduğundan ya da yüksek yerlerde bulunduğundan bu şekilde elde edilen metinlerin kopyaları hatalı olabilir. Bu nedenle okunamayan yerleri açık bırakmak ve köşeli parantez içinde ‘ [şu kadar satır veya tahminen şu kadar kelime bozuktur ya da okunamadı] ’ şeklinde belirtmek veya yazının okunamayan yerlerini görülebildiği kadar aynıyla resmetmek ya da bir soru işaretiyle ‘ (?) ’ bırakmak gerekir yoksa o yerlere bir ibare uydurmak ve tahrif etmek kesinlikle doğru değildir. Yalnız bir kelimedeki eksik olan harfler parantez ‘ () ’ içinde olmak üzere tamamlanabilir. Kitâbelerin metninde çok defa yazım veya tamlama hatalarına rastlanır. Bunları düzeltmeyip aynen kopyalamak fakat yanına parantez içinde olarak ‘ (böyledir) ’ uyarısını eklemek gelenek olmuştur. Yüksek yerlerde bulunan kitâbelerin okunması için dürbün kullanmak yarar sağlayacaktır. Sonuç olarak bu şekilde kopyalanan kitâbeye defterde bir numara konulup bir de yeri ve diğer ayrıntılar belirtilir.

Âyetlerin yer aldığı kitâbelerde başında -varsa- besmele gösterildikten sonra âyetin başlangıcıyla son kelimeleri kopyalanır, hadisler de bu şekilde kopyalanır. Mezar kitâbeleri, şiirler, özlü sözler gibi tarihî olmayan kitâbeleri aynen kopyalamak gerekir.

Bir kitâbeyi kopyalamakla birlikte kağıt ile kalıbını da almak gerekir ki bu kalıplara *estampaj* adı verilir¹. Bu yöntemle kitâbenin her bir ayrıntısı elde edileceğinden yaygın olarak kullanılır². İyi yapılmış bir estampaj kitâbenin aslı kadar önemli bir belgedir. Estampajlar bunun için imal edilmiş kaba bir kağıt³ ile şöyle hazırlanır: İlk olarak kalıbı alınacak kitâbe bir sünger vasıtasıyla su ile yıkanır, yazıların arasında toprak ve badana varsa bir küçük ağaç parçasıyla temizlenir. İkinci olarak kitâbenin ölçülerinde kesilmiş kağıt su içine batırılarak tamamıyla ıslandıktan sonra iki ucundan tutularak taş veya diğer bir maddeden

tarihli nüshasında *İsmail Hakkı*'nın kûfi yazıya ilişkin makalesinde bu yazı ‘kûfi nesihî’, ‘kûfi sülüsü’ ve ‘kûfi celîsi’ olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. Bu durumda harflerin ölçülerini korpusta gösterildiği üzere kabul edecek olursak nesih ve kûfi nesihî için 1-10 cm., sülüs ve kûfi sülüsü için 10-20 cm., celî ve kûfi celîsi için de 20 cm.’den daha uzun harfleri esas alarak belirlemiş oluruz.

¹ Fransızca ‘*Estampage*’ İtalyanca ‘*istampa*’ kelimesinden gelip basmak anlamındadır.

² Meraklılarından estampaj almak isteyenler müzeye başvurdıklarında kendilerine seve seve açıklama yapılarak çeşitli yöntemler gösterilir.

³ Müze yönetimi estampaj kâğıdını Strasbourg’dan Kağıtçı Dor’dan sağlamaktadır.

olan kitâbenin üzerine konulur. Üçüncü olarak kıl bir fırça¹ ile üzerine vurulmaya başlanır, yazılar tamamıyla çıkıncaya kadar bu işlem sürdürülür. Kitâbe düzgün bir mermer üzerinde ve yazıların kabartması da çok yüksek değilse bu işlem kolaylıkla yapılır. Fakat kitâbe âdi kireç taşı veya delikli bir madde üzerine kazanmış ise bazen kağıt yırtılır. Bu durumda lüzumuna göre yalnız yırtık yerlerine ıslak kâğıt parçaları eklenir veya bütün kitâbenin üzerine yeniden ikinci bir ıslak kağıt tabakası daha konularak fırça ile vurulur ve kâğıt kuruyuncaya kadar kitâbenin üzerinde bırakılır. Kâğıt tamamen kurduktan sonra kendiliğinden kitâbeden ayrılırsa da çoğu kere duvarlarda, dikey durumdaki kitâbelerde ve özellikle rüzgârlı zamanlarda kâğıt kitâbenin üzerinde durmadığından estampajı kurmadan önce kaldırmak gerekir. Bu durumda kâğıt iki ucundan tutularak yavaşça alınarak düz ve temiz bir yere serilir, tamamıyla kuruyuncaya kadar burada bırakılır.

Eğer kitâbe kâğıt tabakasından daha büyükse 10 cm. kadar ek yeri üzerine binmek şartıyla bir veya daha fazla tabaka eklenir. Şayet kitâbe çok büyükse veya çok uzunsa her tabaka ayrı ayrı hazırlanıp kurduktan sonra birleştirilmek üzere kenarlarına birer numara veya işaret konulur. Bundan başka her estampajın kenarına yapıldığı günün tarihi ve hangi kitâbeye ait olduğu kurşunkalemle yazılır. Estampajın üzerindeki yazı ve nakışların kabartmalarını el ile düzlemek veya yazılarını kurşunkalemle çizmek uygun değildir. Yüksekte bulunan kitâbelerin estampajlarını almak için merdiven kullanmak veya hafif bir iskele kurmak gerekir. Bu durumda tedbir olarak kitâbelerin ayrı ayrı ikişer defa estampajlarını almak yararlıdır.

Sonuçta hazırlanan estampajlar hafifçe sarılarak çinkodan yapılmış silindirik bir kutuya veya düz bir sandığa yerleştirilir ve bu şekilde taşınır. Büyük parçadaki estampajlar bir ya da iki kez katlanabilir.

Kabartması oldukça az veya yazıları çok küçük olan özellikle bazı eşya üzerinde bulunan kitâbelerde yukarıda açıklanan estampaj yöntemi çoğu kez uygulanamaz. Bunlarda şu şekilde işlem yapmak gerekir: gayet ince, âdi yazı kağıdı kuru olarak kitâbenin üzerine konulup biraz kurşunkalem tozu ile kirletilmiş bir bezle üzerine iyice sürtülür. Böylelikle kitâbenin bütün kabartma yerleri kağıtta siyahlanacağından yazılar güzelce ortaya çıkar. Bu yöntemle 'Estapiy' adı verilir².

¹ Kıldan, saplı, âdi bir saç fırçasıyla olabilir de estampaj almak için uzun saplı ve çeşitli sertlikte özel fırçalar da vardır.

² *Estampille* - Çoğunlukla madeni paraların kalınlarını ve resimlerini almak için estapiy yapılırsa da bunlarda bez yerine parmakla işlenir.

Bazı kere kitâbeler yapının öyle bir noktasında bulunur ki estampajlarını almak mümkün olmaz veya çok büyük zorluk taşır. Bu durumda fotoğraflarını çekmek gerekir. Nevar ki bu gibi işlerle uğraşanların fotoğraf çekmesini bilmesi son derece yararlıdır. Özellikle bu vesileyle kitâbeyle birlikte onun konulduğu yapının genel görünümü, cephesi, önemli bazı kısımları ayrıca çökmeye yüz tutmuş veya tamir gerektiren kısımları ya da içindeki bazı taşınabilir eserlerin fotoğrafları da alınabileceğinden eski eserlerin korunması açısından büyük hizmet edilmiş olur.

Binaların ve yazıların fotoğraflarını almak için sıradan el aletleri çok işe yaramayıp 13x18 ölçüsünde ayaklı bir makine hepsinden iyidir. Fakat objektifin iyi olmasına dikkat edilmelidir. Fotoğrafçılık için pek çok rehber kitap olduğundan burada ayrıntıya girilmemiştir. Yalnız fotoğrafı çıkarılacak yazıların ve işlemlerin keskin olmasına ve yapılardaki mimarî hatların çarpık çıkmasına dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatalım. Fotoğraf çekmek konusunda oldukça çok el yatkınlığı ve dikkat gerekir aksi takdirde çok uğraşıldığı halde vakit kaybedilmiş ve hiçbir sonuç elde edilememiş olur.

Epigrafi ile uğraşanların yanında uzunca bir şerit metre ile bir de küçük pusula bulunmalıdır. Böylelikle bir kitâbenin konulduğu yapının veya herhangi bir anıtın enini, boyunu ve bazen yüksekliğini, duvarlarının genişliğini ve zaman yeterliyse daha çok ölçerek ve pusulayla yönleri belirterek sözü edilen yapının kurşunkalemle çizilmiş kabaca bir plânını da elde etmiş olurlar. Bu arada kayıt altına alınan âbidelerin ne olduğunu yani câmi, medrese, türbe veya sebil midir yada han, kervansaray, kale, köprü, veya kabir midir, bunlar biliniyorsa isimlerini de belirtmek gerekir.

İşte tarih kitâbelerinin kayıt altına alınmasına ilişkin yürürlükteki kuralları kısaca açıkladıktan sonra bir de örnek verelim:

Karaman'da Hatuniye Medresesi

Kesme taştan bir binadır. Medresenin cephesinde süslü, ulu bir giriş vardır. Bu girişin alt kısmı beyaz mermerden, üst kısmı sarımtırak bir taştan yapılmıştır. Kapıdan girilince dikkörtgen şeklinde direkli bir avlusu olup iki tarafında hücreler ve karşısında büyük bir eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanın duvarlarının önceden çini ile kaplı olduğu kalıntılardan anlaşılır. Eyvanın sağ ve sol tarafında süslü mermer kapılar görülür, sol taraftaki kapıdan Sultan I. Murad'ın kızı *Sultan Hatun*'un türbesine girilir. Gerek türbe gerekse bütün medrese binası son derece harap bir durumdadır.

Medresenin giriş kapısı üzerindeki mermer levhada girift Osmanlı celfîsi ile üç satırlık bir kitâbe (3.70x90) yer almaktadır. Estampaj No: 5 - Fotoğraf No: 12.

Kitâbe Metni:

- (1) بسم الله الرحمن الرحيم شهد الله انه لا اله الا هو ... عند الله الاسلام قل هل يستوى ... اولوالالباب انما يخشى الله من العماء قال رسول الله صلى الله عليه وسلم علماء امتي كانوا بنى اسرائيل قال رسول الله من احب ينظر ... الى الجنة.
- (2) امر بعمارة هذه المدرسة المباركة الشريفة فى ايام دولة الامير الكبير المؤيد المظفر علاء الدنيا والدين خليل بن محمود بن قرامان خلد الله ملكه سلطان خاتون بنت سلطان مراد بن اورخان بن عثمان معاون اهل الايمان بتأييد الرحمان فى سنة ثلاث وثمانين وسبعماية.

Bu kitâbenin altında ve kapı kemerlerinin köşelerinde olmak üzere;

Sağ Tarafında:

رحم الله لمن قرا
سورة الفاتحة
لمعمارها

Sol Tarafında:

و لساعيتها نعمان
بن خواجه احمد

Cephe kemerlerinde çepeçevre şerit şeklinde yer yer âyetler ve çeşitli süslemeler işlenmiştir.

عبد الله عبد الملك
أمير المؤمنين محمد

شکل ۱

عبد الله عبد الملك

شکل ۲

حسرت الزبیر والیزاب

شکل ۳

فراقت الجلالی و نوری

شکل ۴

عبد الله عبد الملك

شکل ۵